

## İNGİLİS DİLİNDƏ ƏMR CÜMLƏLƏRİ VƏ ONLARIN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

A.S. Hacıyeva

*Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası*

[ayten.haciyeva@sport.edu.az](mailto:ayten.haciyeva@sport.edu.az)

### Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

**Annotasiya.** Müxtəlif illokutiv gücə malik olan əmr cümlələri emotiv gücünə görə digər cümlə növlərindən fərqlənir və o, xüsusi intonasiyaya malikdir. Əmr konstruksiyaları feilin vasitəli şəkillərdən biri olan optativin (arzu şəkli) bir növü kimi araşdırılır. Bu cümlələrin araşdırılmasında onların eksplisit semantikasına xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, onlar əmr, təhrik, qadağan, çağırış, təklif, icazə, qarğış, tövsiyə və s. kimi semantik mənalar ifadə edir. Əmr cümlələri sadə və mürəkkəb olmaqla iki yerə bölünür. Sadə cümlələr bir sözdən, mürəkkəb əmr cümlələri isə iki hissədən ibarət olur. Əmr təkcə ikinci şəxsin tək və cəmini deyil, digər şəxsləri də əhatə edir. Əmr cümlələrinin növləri və onların işlənmə xüsusiyyətləri idman leksikasında araşdırılmışdır.

**Açar sözlər:** *əmr cümlələri, feili kateqoriya, adresat, illokutiv güc, təhrik.*

Qrammatik quruluşuna görə cümlələr kommunikasiya prosesində fikri təcəssüm etdirən sintaktik vahid olub ünsiyyətdəki məqsədinə görə nəqli - deklarativlər, sual – interroqativlər, əmr - imperativlər və nida – eksklamativlər kimi qruplaşdırılır.

İngilis dilində əmr cümlələri öz realizasiyasını feilin şəkil kateqoriyasında tapır. Şəkil kateqoriyası danışanın reallığa münasibətini bildirir. Bu dildə feilin üç qrammatik kateqoriyası mövcuddur.

1. Feilin xəbər şəkli
2. Feilin əmr şəkli
3. Feilin vasitəli şəkilləri.

"İmperativ" termini qədim latın sözü olub "imperatives" (Latın dilində "imperatus"

sözünə ekvivalentdi) 1520-1530-cu illərdə yaranıb. İmperativin və ya əmr cümlələrinin həm məlum, həm də məchul növü mövcuddur. Kəmiyyətə həm təkdə, həm də cəmdə işləne bilər, lakin bütün hallarda ilkin formasını qoruyub saxlaya bilər. Məsələn, Be attentive! - (məlum növ), Be trusted rather than hated! - (məchul növ)" [7, s.7].

"İmperativ - söyləmin əsas illokutiv tipi olub əmr bildirir. Belə fərziyyə var ki, dilin yaranması məhz imperativ söyləmlərlə başlamışdır. Körpə ilk dəfə dil açarkən istifadə etdiyi əmr xarakterli sözlər, insanabənzər meymunlarda imperativ xarakterli jestlər bu fərziyələrin doğruluğunu bir daha təsdiqləyir. İmperativlik elə formadır ki, onda həm şəkil, həm də feilin xəbər şəklinin əlamətləri özünü göstərir" [1, s.132 və 137].

V.S. Xrakovski, A.P. Volodin şəkil kateqoriyası ilə bağlı iddialarında qeyd edirlər ki, əmr (imperativ) müraciət yaxud dəvət funksiyasını həyata keçirmək üçün qəbul olunub. Apellativ söyləm – söyləyənin hərəkətin həyata keçirilməsi üçün çağırışdır. Fəaliyyətə sövqetmə appellativ söyləmin məqsədi sayıldığından, dinləyəndən də şifahi cavab reaksiyası nəzərdə tutur. Buna görə də appellativ ünsiyyətdə dinləyənin və danışanın rolu nitq aktının iştirakçıları arasında bölünüb və bu rolların da mübadiləsi hazırkı danışıq aktında baş verir. Əmr söyləmlərində rolların paylaşılması, həmçinin də üstünlük təşkil edən vahidlik appellativ ünsiyyətin xarakterik əlamətləridir [4, s.72].

Bu yolla da, əmr cümlələrinin spesifikasiyası onunla izah olunur ki, onlar appellativ ünsiyyət məqsədilə istifadə olunur və prinsip etibarı ilə həm şifahi cavab reaksiyası tələb edir, həm də bu tələbə ehtiyac duyulmur. Onların məqsədi hər hansı konkret fəaliyyətə təhrik etməkdir. Buna görə də, əmr cümlələri dedikdə, ünvana yönələn və onun fəaliyyətə birbaşa təşviqini ifadə edən cümlələr nəzərdə tutulur. Bu cür

geniş yayılmış tərifə onu da əlavə etmək olar ki, əmr cümlələri əmri qəbul edən istəyindən asılı olan, başqa sözlə desək, məqsədli icraatı, işi ehtimal edir.

Əmr, feillə ifadə olunan birbaşa müraciət formasıdır ki, burada danışan dinləyəni işə məcbur edir. Hər iki şəxsin mövcudluğu qurulmuş əmr formasının başlanğıcı, qrammatik mənə hesab olunur.

Əmr cümlələrinin tədqiqatı zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri də, əmrin xüsusi şəkil forması olaraq qəbul olunub olunmamasıdır. Bu problem müasir ingilis dilində xüsusilə kəskin problem olaraq qalır, çünki əmrin forması tamamilə məsdərə uyğun gəlir, yəni bir tək üçüncü şəxs təkə bir-birindən fərqlənərək məsdər *-to* hissəciksiz işlənir. Onların fərqi həmçinin *"to be"* felinin formalarının bütün sistemlərində hiss olunur. Alimlərin bu məsələ ilə bağlı fikirləri müxtəlifdir.

Müasir dilçilik ədəbiyyatında əmr şəklinin müstəqil mövcudluğunun inkarı bir baxış bucağı kimi təqdim olunub. M. Joos məsdər və prezentativ (indiki zaman) arasında olan fərq üzərində dayanır: "Məsdərin prezentativdə olmayan göstəricisi (to) var, məsdər öz genişlənməmiş formaları ilə səciyyə olunur məs. *to have outlined*, prezentativ isə adətən bir sözlə ifadə olunur" [6, s.17].

Əmr cümlələrində işin icrası zamanı əmrə və xahişə xas olan bir güvənsizlik özünü göstərir. Dilçilər arasında D.A.Ştelinq, feilin əmr formasını şəkil sistemindən çıxarmaqda ısrarlı olan biri kimi yadda qalıb. O, hesab edir ki, əmr formasını (əmr şəkli adı verilən) şəklın qrammatik kateqoriyalarının forması kimi (xəbər və lazım şəklının formaları ilə) araşdırmaq olmaz. Onun fikrincə, əmr forması ifadə olunmaq xüsusiyyətilə fərqlənir, o xüsusi intonasiya olmadan işlənilmir, və təsadüfi deyil ki, dərslərdə bu forma başqa feil formaları ilə bərgə deyil, xüsusi üçüzlü birləşmələr sistemində, bərgə fəaliyyətə dəvət edən *let* ədatı, yəni əmr məzmununun ifadə vasitələrindən biri kimi qəbul olunur.

D.A Ştelinq hesab edir ki, əmr haqqında bu cür mülahizə tamamilə qanunauyğundur, əks halda şəkil (xəbər, lazım, əmr) kimi sadalamalar məntiqsizdir və heç bir sual yaratmır [5, s.61]. Bununla belə, linqvistlər əmri ingilis

dilinin felləri sistemində xüsusi şəkil xüsusiyyəti olan bir məhfum kimi qəbul edirlər. Əmri bir şəkil olaraq qəbul edən bir çox linqvistlər bu konsepsiyanın xeyrinə bir çox inandırıcı sübutlar gətirirlər. Belə ki, A.İ.Smirnitski, əmr formasının bir tərəfdən İndiki qeyri-müəyyən zaman xəbər şəklinin formasından, digər tərəfdən də məsdərdən fərlənməsi məsələsinin müəkkəbliyini bildirir.

Əmr cümlələrində cümlənin önündə gələn feilin hansı şəxsə aid olması məsələsi demək olar ki, bütün dillərdə mübahisəli olaraq qalır. Bəzi dilçilər onları yalnız ikinci şəxs tək və cəminə, bir qismi yalnız üçüncü şəxsə, nəhayət üçüncü qrup mütəxəssislər həmin feilin bütün şəxslərə aid olduğunu qeyd edir. Bu fakt bir daha əmr cümlələrində şəxs, kəmiyyət kateqoriyasında qeyri-sabitliyin olduğunu göstərir.

Semantik fərqlər üzərində dayanmadan bu omonim formaları ayırmağa şərait yaradan formal əlaməti vurğulamaq istərdik. Səbəb olaraq, müəllif *"to be"* felinin İndiki qeyri-müəyyən zaman forması ilə əmrin uyğunsuzluğunu irəli sürür. İlk baxışdan nəzərə çarpan odur ki, əmr və məsdər tamamilə omonimdir və bu da, bir çox linqvistlər üçün əmri, feilin şəxssiz formaları arasında tədqiq etməyə əsas verir. Lakin omonimlik inkar konstruksiyasında özünü doğrultmur.

Bu baxış L.S. Barxudarov, D.A. Ştelinq tərəfindən dəstəklənib. Onlar düşünür ki, xəbər forması köməkçi fellər olmayanda və məsdərlə işlənen fellə ifadə olunanda inkar formada *"do"* köməkçi felinin müvafiq forması və *"not"* hissəciyi işlənilir:

Məsələn, */Don't say things that you will regret/*. (Pəşman olacağın sözləri danışma).

*"Do"* məsdər forması kimi hətta bağlayıcı xəbər olan *"to be"* ilə də işlənilir:

*/Ask, Lanny Swats, and do not be afraid, he must go to the pool everyday // - (Ləniyə de ki, qorxmasın, o, hər gün hovuzda getməlidir).*

Q.N. Voronsova əmr konstruksiyalarını feilin vasitəli şəkillərdən biri olan optativin (arzu şəkli) bir növü kimi araşdırıb. Müəllif vurğulayır ki, *"let"* kimi müəkkəb formaların olması əmri morfoloji baxımdan formalaşdırır, çünki sadə formalar hər zaman sintaktik cəhətdən belə fərqlənmir. */You go and see it//*

tipli ikitərkipli əmr cümlələrinin işlənmə imkanları üzərində dayanaraq iki fərqi nəzərə çatdırır: məzmun və intonasiya kriteriyaları [3, s.156].

Əmr cümlələri bütün dillərdə bir sıra semantik xüsusiyyətlər daşıyır. Onlar əmr, xahiş, təkid, nəsihət, məsləhət bildirir. Əmr cümlələrinin sonunda durğu işarələrinin işlənməsi də mühüm rol oynayır. Yazılı nitqdə əmr cümlələrinin sonunda ya nöqtə, ya da nida işarəsi qoyulur və cümlənin sonunda nidanın qoyulması hərəkətin icrasının nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Əmr cümlələri idman və bədən tərbiyəsi leksikasında daha sıx işlənir. Həmin nümunələrə diqqət yetirək:

Məsələn, /"You will never learn playing football!" It is high time you learned to play//!

Əmr cümlələri üçün feil və ya feil+ikinci dərəcəli cümlə üzvləri modeli əsas götürülür. Məsələn, /Go away//! Bu cümlədə əmr mənası ifadə edən "go" sözündən sonra zərf işlənmişdir.

Cümlənin emfatikliyi artırmaq üçün bir sıra zərflərdən - always - həmişə, never - heç vaxt zaman zərflərindən istifadə olunur.

Məsələn, /Never go to the gym later// ! (Heç vaxt idman zalına gecikmə!)

Əmr cümlələri nəzəti ədəbiyyatda imperativlər də adlanır. Onlar quruluşca sadə və düzəltmə olur. Yuxarıda müraciət etdiyimiz nümunələrin hamısı sadə əmr cümlə tiplərinə aiddir. Mürəkkəb əmr cümlələri isə ən azı iki cümlə tipinin (I hissə əmr cümləsi ilə ifadə olunur, ikinci cümlə isə budaq cümlə olur) əlaqəsi nəticəsində yaranır.

Məsələn, /Be attentive while you are wrestling//. /Gülşərkən diqqətli ol//

İngilis dilində də əmr cümlələri ən bəsit cümlə növlərindən biridir. Yəni, tək başına bir fel mübtədə olmadan əmr cümləsi formalaşdırıla bilər. Məsələn, /Go//. /Get//.

Əmr cümlələri hər zaman geniş zamanda işlənir və indiki zaman quruluşuna malik olsa da, mənaca gələcək zamana işarə edir. Feldən sonra hərəkətin necə, harada və nə zaman yerinə yetirildiyini ifadə edən sözlər istifadə olunarsa, əmr cümlələrində hal, yer və zaman zərfləri də işlədilmiş olar.

İnkər bildiren əmr cümlələrində feilin qarşısına "do" köməkçi feili və "not" inkar his-

səciyi əlavə edilir və bu ikinci şəxsin tək və cəminə aid olur.

Məsələn, /Don't discuss//. (Müzakirə etmə/etməyin).

Verilmiş bu cümlə tipinin mənasını yumşaltmaq və xahiş cümləsinə çevirmək məqsədilə feilin əvvəlinə, ya da arxasına "please" sözü qoyulur:

Məsələn, /Please, inform me about sport events//. (Xahiş edirəm, məni idman yenilikləri ilə tanış edəsiniz).

/Please, don't inform//. (Xahiş edirəm, məlumat vermə).

Əmr cümlələri ikinci şəxsin tək ya da cəminə aid olduğu kimi, digər şəxləri də əhatə edir. Belə ki, digər şəxslərdə əmr forması "let" feili vasitəsilə əmələ gəlir. "Let" konstruksiyalı cümlələr üçün "let + obyekt halında olan isim və ya əvəzlik + to hissəciksiz məsdər" modeli xarakterikdir.

Məsələn, /Let him admit his fault. He failed the match//. - /İcazə verin o günahını etiraf etsin. Oyunu uduzub//. Bu cümlələrin inkar forması iki yolla düzəlir. Məsələn /Don't let him admit his fault//. /Let him not admit his fault//.

Bəzən "you" şəxs əvəzliyi əmr cümlələrində feilin qarşısında işlənir bu cümlələr inandırma və ya qəzəb bildirir.

Məsələn, /You help her - how could he help her//?

Əmr cümlələri bir sıra semantik mənalar ifadə edir və bu mənaları idman terminologiyasında nəzərdən keçirəcəyik. Onlar aşağıdakılardır.

### ***1. məsləhət, nəsihət, təskinlik:***

Məsələn, /Don't eat heavy meals when you go in for sports// (İdmanla məşğul olanda ağır yeməklər yemə!) /Don't drink cold water while skating// (Xizək sürəndə, soyuq su içmə(yin)!)

### ***2. qəzəb :***

Məsələn, /Go out//! (Çıx çölə!) /Stand up//! (Ayağa qalx!)

### ***3. xahiş, təklif, yalvarış, arzu:***

Məsələn, /Don't shout in the sportsground//. (İdman meydançasında bağırma(yın)!). /Don't eat anything during the training, please

//! (Zəhmət olmasa, məşq zamanı heç bir şey yeməyin.) /Please, sit down//. (Xahiş edirəm, əyləşin.) /Please, don't do it again//. (Zəhmət olmasa, bir daha bunu etməyin).

#### 4. alqış, təşəkkür :

Məsələn, /Excellent//! (Əla!) /Well done//! (Çox yaxşı!)

#### 5. çağırış, tələb:

Məsələn, /If you want to be in shape, you have to do sport//. (Formada qalmaq istəyirsinizsə, bu və ya digər idman növü ilə məşğul olmalısınız). /Fasten your seatbelt//! (Təhlükəsizlik kəmərinə taxın!)

#### 6. xəbərdarlıq:

Məsələn, /Keep off the grass//! (Otları əzməyin!) /Don't fast running//! (Sürətli qaçış etməyin!)

#### 7. yönləndirmələr, yol tərif edərkən:

Məsələn, /Go down the street and turn to the right//! (Küçə boyunca gedin və sağa dö-  
nün!) /Throw!// (At), /It's over// (Bitir!), /Line up in two rows//! (İki cərgəyə düzül!), /Start// (Başla!).

İngilis dilində situasiyadan asılı olaraq yumşaldılmış əmr cümlələri də mövcuddur. Məsələn, /Please, go aside//. /Xahiş edirəm o tərəfə keçəsiniz//.

Beləliklə, əmr cümlələrinin ingilis və

Azərbaycan dillərinin idman leksikasında tez-tez işlənməsi onların zəngin semantik mənaya malik olmasını nümayiş etdirir.

### ƏDƏBİYYAT

1. **Xanbutayeva L.M.** *Danışq aktı nəzəriyyəsinə sintaktik vahidlərin yeri*. L.M.Xanbutayeva. Elm və təhsil, 2018, 200 s.
2. **Бархударов Л.С., Штеллинг Д.А.** *Грамматика английского языка*. Г.Н. Воронцова, Москва: Высшая школа. 1965, 432 с.
3. **Воронцова Г.Н.** *Очерки по грамматике английского языка*. М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1960, 390 с.
4. **Храковский В.С., Володин А.П.** *Семантика и типология императива*. В.С. Храковский, А.П. Володин. Л.: Наука. 1986, 270 с.
5. **Штелинг Д.А.** *Двустороннею речі и неоднородность коммуникативных единиц*. Коммуникативные единицы языка: Все союзная научная конференция. Тезис докладов /МГПИИЯ и М-Тереэа. М., 1984. 142 с.
6. **Eastwood J.** *Oxford guide to English grammar*. Oxford New-York, Oxford University Press. 2002, 178 p.
7. **Khanbutayeva L.M.** *The Analysis of the Subjunctive Mood*. /L.M. Khanbutayeva, Bakı: Science and Education, 2015, 229s.

### ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СВОЙСТВА ОБРАБОТКИ

А.С. Гаджиева

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта  
[ayten.haciyeva@sport.edu.az](mailto:ayten.haciyeva@sport.edu.az)

**Аннотация.** Побудительные предложения с разной иллокутивной силой отличаются от предложений других типов эмоциональной силой и имеют особую интонацию. Эти конструкции изучаются как разновидность оптатива (образ желания), который является одним из глагольных образов. При изучении этих предложений

особое внимание уделяется их явной семантике. Таким образом, они выражают такие семантические значения, как - приказ, запрет, призыв, предложение, позволение, рекомендацию, и так далее. Побудительные предложения делятся на простые и сложные. Простые предложения состоят из одного слова, а сложные состоят из двух час-

тей. Предложения охватывают не только второе лицо единственного числа, но и других лиц. В статье изучаются виды побудительных предложений и их особенности в спортивной терминологии.

**Ключевые слова:** *повелительные предложения, категория глагола, адресат, иллокутивная сила, намек.*

## IMPERATIVE SENTENCES IN ENGLISH AND THE WAY OF THEIR USAGE

A.S. Hacıyeva

*Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport*  
[ayten.haciyeva@sport.edu.az](mailto:ayten.haciyeva@sport.edu.az)

**Annotation.** Imperative sentences with different illocutive power differ from other types of sentences in terms of emotional power, and they have a special intonation. Imperative constructions are studied as a type of optative, which is one of the verb-shaped images. In the study of these sentences, special attention is paid to their explicit semantics. Thus, they express semantic meanings such as - command, incite, prohibit, call, offer, allow, curse, recommend, and so on. Imperative sen-

tences are divided into simple and complex. Simple sentences consist of one word, and complex command sentences consist of two parts. The sentences cover not only the second person singular, but also other persons. Types of imperative sentences and their peculiar features have been studied in sports terminology in the article.

**Keywords:** *imperative sentences, the verbal category, addressee, illocutive power, instigate.*